

iniatuur

Jaargang 29

2
Juni 2025

Vereniging Vrienden Martinikerk

Secretariaat
Martinikerkhof 3
9712 JG Groningen

Telefoon
050 311 12 77

E-mail
vriendenmartinikerkgmail.com

Website
www.vriendenmartinikerkg.nl
www.martinikerkg.nl

Colofon

Redactie
Sharon van Dijk
Ton Heuvelmans
Tonko Ufkes
Jan Visser

E-mail
info@martinikerkg.nl

Fotografie
Jan Bos
Jan Glas
Jan Haak
Jan Visser
en anderen

Druk
MarneVeenstra
Groningen

KOOROMGANG MARTINIKERK ZUIDZIJDE,
A.W. KORT (1941)

meer op pagina 4

▲ foto: G. Muntinga

Introductie van een nieuw redactielid: Sharon van Dijk

Mijn naam is Sharon van Dijk en ik werk nu een jaar als informatie- en collectiespecialist bij de afdeling Bijzondere Collecties in de Universiteitsbibliotheek. Mijn achtergrond is in klassieke talen en Engelse literatuur, en tot vorig jaar heb ik meer dan 10 jaar in Engeland gewoond, waar ik onder andere werkzaam was als docent Latijn. Ik ben gepromoveerd aan University College London op de Latijnse poëzie van de Engelse dichter Giles Fletcher the Elder (1546-1611) en heb gewerkt voor de bibliotheek van de University of Birmingham.

Ik vind het erg leuk dat in mijn rol bij Bijzondere Collecties mijn verschillende interesses samenkomen. Ik geniet ervan me bezig te houden met nog onbekende materialen, ze beschikbaar te stellen voor anderen en te laten zien wat er zo mooi of bijzonder aan is. Afgelopen jaar heeft Groningen (Stad en Ommeland) een warm plekje gekregen in mijn hart. Er ligt hier zo'n rijke culturele geschiedenis, waar de Martinikerk een belangrijke rol in speelt, en de mensen zijn hartelijk en oprecht. In mijn vrije tijd maak ik graag muziek en breng ik tijd door met mijn paard Millie.

Twee portretten in de Martinikerk

Tonko Ufkes

In de Fredericikamer – de ruimte tussen de Librije en de administratie, boven de Noorderkapel – hangen twee opvallende schilderijen aan de muur. Op het ene is dominee Albertus Thomae afgebeeld en op het andere staat zijn vrouw Afrelia van Teddehuizen. Het is op zich al bijzonder dat deze portretten bewaard gebleven zijn, ze zijn volgens het opschrift al uit 1643. En een afbeelding van een predikantsvrouw uit de 17de eeuw is zelfs uiterst zeldzaam. Het gaat hier dan ook om een bijzonder echtpaar; samen kregen ze elf kinderen en een groot deel van hun kinderen en kindskinderen werd zelf predikant of trouwde met een predikant.

De beide schilderijen kregen de kerkvoogden van de Martinikerk rond 1890 van emeritus predikant Frederik Gerard ter Meulen die toen in Zuidlaren woonde. Hij vond blijkbaar dat de portretten in de Martinikerk thuishoorden, want dominee Albertus Thomae had in deze kerk zo'n 25 jaar lang diensten verzorgd: volgens de gegevens die op zijn portret geschilderd staan, van 1635 tot 1660.

Over het echtpaar Thomae (later werd de familienaam Alberthoma) is helaas weinig bekend. Op het ene schilderij staat dat Albertus in

januari 1600 werd geboren. Waarschijnlijk was dat in het Friese dorp Driesum (bij Dokkum) waar zijn vader toen dominee was. Vader Johannes Alberti zelf was afkomstig uit het Noord-Duitse stadje Jever en hij stond na Driesum van 1604 tot 1627 in Grootegast.

Albertus groeide dus op in Grootegast en zijn eerste predikantsplaats werd het daar vlakbij gelegen dorpje Lutjegast. Volgens het schilderij begon hij daar in 1626 en hij bleef tot 1635. Op 13 april 1635 werd hij dominee in de stad

Groningen. Inmiddels was Albertus getrouwd met Afrelia van Teddehuizen, want hun oudste zoon Thomas werd in 1631 geboren. Ook Thomas werd dominee, eerst in Ezinge en in 1661 volgde hij zijn overleden vader op. En ook Thomas' broers Petrus (Pieter) en Albertus werden predikant en ook zij stonden aan het eind van de 17de eeuw in de stad Groningen. Trouwens, bekend is dat zeker drie van Thomas' zussen – Anna, Aeltjen en Aefjen – met een dominee trouwden.

Uitzonderlijk

In de stad Groningen werkten in de 17de eeuw meerdere predikanten tegelijkertijd; ze gingen bij toerbeurt voor in de Martinikerk, de A-kerk, de gasthuiskerken en later ook in de Nieuw Kerk. Net als tegenwoordig hadden ze wel elk hun eigen vaste wijk voor bijvoorbeeld pastorale bezoeken. Albertus moet een begenadigd spreker zijn geweest. Uit de kerkenraadsnotulen van maart / april 1635 blijkt dit duidelijk: Albertus

moest als eerste van vier kandidaten een proefpreek houden en op 8 april werd hierover opgeschreven: 'Alsoo Dr. Albertus Thoma op sondach geprediget, hebben die samtlike predigers, olderlingen ende diaconen verclaert, dat sie so voor haerselfs oordelen ook van anderen hebben vernomen, dat sine gaven der gantzen gemeente goede satisfactie hebben gedaen, ende dat men sonder maer andere te hooren tot sine verkiesinge solde procederen.'

Albertus Thomae diende de gemeente tot het voorjaar van 1660; op 20 april rond 3 uur 's ochtends is hij 'in den Here gerust'. Hij werd in 'zijn' Martinikerk begraven en de grafsteen is nog altijd in het koor van de kerk te vinden.

Van Afrelia weten we niet veel meer dan dat ze elf kinderen ter wereld bracht en dat is op zich al ruim voldoende om geportretteerd in de Martinikerk te hangen.

▲ Albertus Thomae, foto: Jan Glas

▲ Afrelia van Teddehuizen, foto: Jan Bos

Een onbekend schilderij van de Martinikerk

Jan Visser

In het vorige nummer van *Miniatuur* beloofden we dat we aandacht zouden schenken aan een vrijwel onbekend schilderij met een afbeelding van de zuidelijke kooromgang van de Martinikerk (zie de voorpagina). Het is gemaakt in 1941 door A.W. Kort.

Arnold Willem Kort (1881-1972) is bij het grote publiek niet zo bekend, maar hij heeft wel degelijk een groot oeuvre nagelaten. Hij was een veelzijdig kunstenaar, geboren te Haarlem en daar opgeleid aan de Kunstnijverheidsschool. Aanvankelijk is hij decorateur, onder andere van de stationsgebouwen van Hengelo en Roosendaal. In 1901 krijgt hij een baan in Groningen bij de fameuze Meubelfabriek Nederland van J.A. Huizinga aan de Blekerstraat 12, later aan de Vismarkt 18. Daar was hij mede-ontwerper van meubels en binnenhuisarchitectuur. Samen met architect Anton Sanders maakte hij een ontwerp van een studeerkamer die op de wereldtentoonstelling van 1903 met goud werd bekroond. Hij bleef verbonden aan de Meubelfabriek tot 1921.

In de Groninger Zilverkamer te Appingedam is tot 13 september aanstaande een tentoonstelling te zien van producten van de Meubelfabriek van Huizinga, waarin ook werk van Kort is te zien.

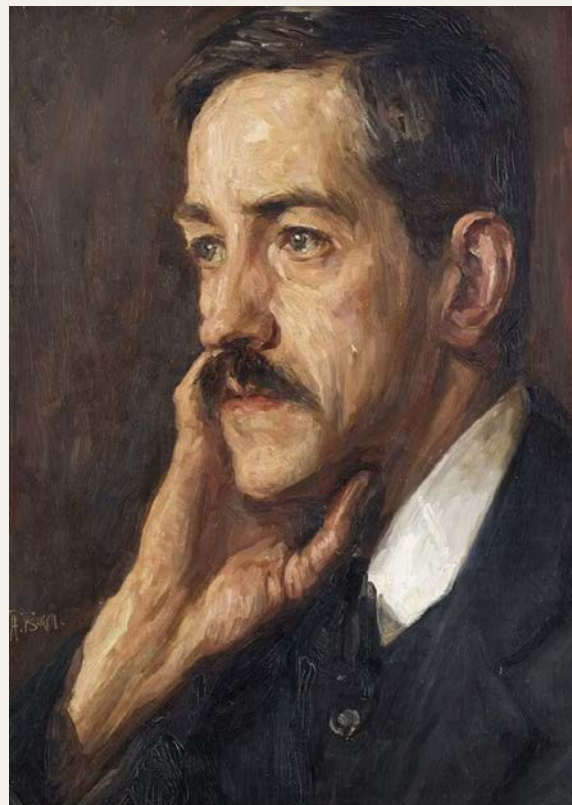
Na 1901 volgt hij cursussen aan de Academie Minerva en krijgt daar in 1908 een aanstelling als docent op het gebied van decoratief tekenen en schilderen, lithograferen, houtsnijden, batikken en stofferen. Veel van zijn leerlingen waren later lid van De Ploeg, onder wie Johan Dijkstra, Georg Martens, Wladimir de Vries en Jan van der Zee. Zelf is hij maar kort lid geweest van De Ploeg.

Kunstzinnig gezien was hij wel een buitenbeentje. Hij schilderde landschappen en stillevens, maar zocht vaak naar het onstoffelijke. Het meeste van zijn latere werk heeft een ietwat geheimzinnige, bijna onaardse sfeer. Hij trok zich terug in zijn eigen wereld

en verbleef veel op Vlieland. Bij zijn dood in 1972 liet hij honderden tekeningen na die hij in stilte gemaakt had.

Het schilderij van de zuidzijde van de kooromgang van de Martinikerk uit 1941 is een uitzondering op zijn werk.

Zijn oeuvre valt zeker onder cultureel erfgoed.

▲ Portret A.W. Kort, gemaakt door F.A. Bach (collectie Groninger Museum)

Bronnen

A.W. Kort, Tentoonstellingsboekje Fries Museum (Leeuwarden, 1979)
Wikipedia, Arnold Willem Kort
www.kunstbehoudgroningen.nl onder 00977 Oranjesingel

500 jaar Nienoord

Geert Pruiksmas en redactie Miniatuur

In de middeleeuwen lieten rijken en edelen steenhuizen of borgen bouwen om in te wonen en zich te verschansen ten tijde van oorlog, of voor de opslag van de oogst. In de provincie Groningen hebben ongeveer tweehonderd steenhuizen en borgen gestaan. Hiervan zijn er nog zestien over, zoals Nienoord in Leek. Geert Pruiksmas, directeur van Museum Nienoord en Nationaal Rijtuigmuseum, hield hierover op 14 mei een boeiende lezing na afloop van de jaarlijkse Algemene Vergadering van de Vereniging Vrienden Martinikerk. Bestaat er een verband tussen Nienoord en de Martinikerk? In zekere zin wel, zoals blijkt uit de samenvatting van zijn lezing.

Geert Pruiksmas
(foto Jan Visser)

Behalve uit de borg bestaat Nienoord uit een omvangrijk landgoed met vele attracties zoals het Nationaal Rijtuigmuseum, een familiepark, een openluchtpodium, een landgoedboerderij en de Adelskerk te Midwolde. De borg is gesticht in 1525 en werd bewoond door de grafelijke, dus hoogste provinciale adel die Groningen heeft gekend. Dit jaar wordt het 500-jarig bestaan van landgoed Nienoord gevierd.

Zo 'n honderd jaar later groeit borgvrouwe Anna van Ewsum (1640-1714) uit tot een waar fenomeen. Zij is erfdochter en de laatste Van Ewsum. In 1657 trouwt zij met Carel Hieronymus Von Inn und Knipphausen. Hij overlijdt echter al in 1664. Vervolgens trouwt zij in 1665 met zijn achterneef Georg Wilhelm. Het praalgraf dat zij de beroemde

beeldhouwer Rombout Verhulst laat maken voor haar jong overleden echtgenoot trekt heden ten dage jaarlijks nog duizenden toeristen naar de kerk van Midwolde. Het is een van de fraaiste en meest barokke beeldhouwwerken in het Noorden. Door Georg Wilhelm wordt Nienoord verfraaid tot een barok paleisje. Wandschilderingen die Hermannus Collenius in zijn opdracht maakte pronken nog steeds in de borg. De twee sierkanonnen in het park horen bij een serie van drie; het derde exemplaar staat als topstuk te pronken in het Victoria and Albert Museum in Londen. De beroemde Schelpengrot wordt gebouwd en het geheel verandert in een luthof.

Anna stijgt in rang tot de hoogste noordelijke adel als haar tweede man Georg Wilhelm wordt

Vervolg ►

▼ Nienoord, foto: Roelof Feringa

▲ Anna van Ewsum (Jan de Baen, 1665)

verheven tot graaf met Anna als gravin. De Von Inn- und Kniphausens wonen hier zeven generaties totdat Wendelina Cornera in 1830 trouwt met Ulrich Willem Frederik Van Panhuys. Eind 19de eeuw is het huis helemaal gerenoveerd, maar haar broer Folef die de borg beheert laat de boel verwaarlozen. Bovendien wordt in 1850 de borg door een brand deels verwoest. De familie Van Panhuys bouwt het huis in 1885/1886 weer op de oude fundering op. Borgheer is dan Johan Æmilius Abraham (Bram) van Panhuys. Hij is een man van aanzien, als oud-burgemeester, oud-commissaris van de Koning en later van de Koningin, vicepresident van de Raad van State en Minister van Staat. Hij is een geliefd persoon, bij wie iedereen terecht kan met vragen of problemen en die gul geeft. Als zijn koets in 1907 te water raakt en hij met zijn vrouw, zoon, schoondochter en palfrenier verdrinkt in het Hoendiep, gaat er een schok door de provincie. Zijn verweesde kleinkinderen Anneke en Bram jr. verhuizen naar hun tante Ernestine in Den Haag. Een halve eeuw later verkopen zij het borgcomplex aan de gemeente Leek.

Tijdens de naoorlogse wederopbouw dreigen veel oude spullen weggegooid te worden. Ook unieke rijtuigen zoals tilbury's, sjezen, landauers, berlines verdwijnen, met alle bijbehorende chic en cultuur. Een groep liefhebbers redt een aantal rijtuigen, sleden en toebehoren van de ondergang en vormen een collectie die zijn weerga niet kent. Ze mogen er het leegstaande borgcomplex mee inrichten. Er komen veel schenkingen: van de borgvrouwe van de Fraylemaborg, de directeur van het Rijksmuseum, de stalmeester van de koningin.

Ze gunnen allemaal het nieuwe museum hun schenkingen en bruiklenen. En zo opent hier in 1958 het Nationaal Rijtuigmuseum. Met het Keizerlijk Rijtuigmuseum in Wenen en het Nationaal Rijtuigmuseum in Lissabon behoort het Nationaal Rijtuigmuseum in Leek tot de drie belangrijkste collecties met historisch gerij in Europa. De vestiging van het museum geeft een fikse stimulans aan de toeristische ontwikkeling van het landgoed. Er komt een idyllisch gelegen openluchtpodium en een attractiepark. Per jaar bezoeken zo 'n 200.000 liefhebbers van cultuur en natuur hier een of meer attracties, en ook de kerk te Midwolde met het praalgraf hoort hierbij. Dit vieren de burens op het landgoed graag samen met een groot feest. De turfwinning is allang gestopt maar er is genoeg energie over om de samenleving aan te bieden!

Wat is het verband met de Martinikerk?

In de eerste plaats ligt op het hoogkoor van de Martinikerk een oude grafzerk die eigenlijk onbekend is. Pathuis, de bekende schrijver van Groninger Gedenkwaardigheden, noemt hem zelfs niet. Dat komt omdat de zerk ernstig beschadigd is. Het lijkt alsof in de Franse tijd het adellijke wapen er rigoureus van is afgehakt. Maar wat nog wel zichtbaar is zijn de letters HS CVE. Dat zou kunnen duiden op Hendrik van Ewsum, overleden in 1582.

Verder weten we dat Aldert van Ewsum in 1632 is begraven in de Martinikerk.

Ook is bekend dat vanaf 1596 minstens 14 leden van de familie Van Ewsum lid zijn geweest van de kerkelijke gemeente en dat een kind van Bernadine van Ewsum in 1690 in de Martinikerk is gedoopt.

Telgen uit het geslacht Van Ewsum vochten voor de vrijheid van de stad Groningen. Vader Willem van Ewsum heeft dat in 1584 met de dood moeten bekopen, maar zoon Caspar is er in 1594 bij geweest. Waarschijnlijk ook bij de dankdienst in de Martinikerk. In 1600 zien we hem met 800 man een sterkte bij Groningen verdedigen.

▲ Grafzerk op hoogkoor, foto: Jan Visser

Ommelander borgheren verbleven 's zomers op hun borg, maar hadden soms ook een huis in de stad waar ze 's winters woonden. Zij hadden vaak belangrijke functies in Stad en Ommeland, zelfs landelijk. Dat geldt zeker voor de genoemde families Van Ewsum, Von Inn und Kniphausen, en Van Panhuys. In de stad waren ze burgemeester of curator aan de universiteit of officier in het Groningse stadsleger. Als zodanig waren ze betrokken bij de Martinikerk. Ze hadden daar betaalde zitplaatsen zoals ook de adellijke familie van de Fraylemaborg die in 1790 kocht. In de Martinikerk waren in de 17de eeuw

herenbanken gemaakt ten behoeve van de stedelijke en provinciale overheden. Ongetwijfeld hebben daar bestuurders van Nienoord gezeten. Verder weten we dat Jan baron van Panhuys in 1784 in de Martinikerk is gedoopt, en Ernest Jan baron van Panhuys daar in 1808 is gedoopt. In 1923 zijn in de kooromgang gebrandschilderde ramen aangebracht met de wapens van allerlei belangrijke Groninger geslachten, waaronder die van de familie Van Panhuys.

De band tussen Nienoord en de Martinikerk gaat verder: beide zijn een unieke locatie die cultuur en erfgoed verenigt. Beide ontvangen dezelfde bezoekers onder wie eens de koninklijke familie. Ze werken beide met vrijwilligers en zoeken samenwerking met andere erfgoedbeheerders. Zo komt de geschiedenis tot leven.

▲ Raam in koor, 1923. Foto: Jan Haak

De komende maanden is iedereen welkom op Nienoord voor de viering van het 500-jarig bestaan van het landgoed. Van vrijdag 4 t/m zondag 6 juli rollen rondleiders, musici, acrobaten, acteurs en anderen over elkaar heen met slingers, ballonnen en muziek. Alles om de bezoeker te verrassen.

Uniek orgelconcert in de Martinikerk

Leo van Doeselaar
(co-titulair organist Martinikerk)

Na het instorten van de romaanse Martinitoren in 1468 werd rond 1480 besloten tot het vervaardigen van een nieuw orgel aan de nieuwe westwand, met gebruikmaking van veel pijpwerk uit het beschadigde vroegere orgel. De huidige hoofdwerkkas dateert in basis nog van dat orgel.

▲ Portret van Rudolf Agricola van Lucas Cranach de Oudere, 1532 (Museum Munchen)

Orgeladviseur rond 1480 was de internationaal vermaarde, door Erasmus geprezen Groningse humanist Rudolf Agricola (geboren in 1444). Naast briljant geleerde en theoloog was hij blijkbaar

op jonge leeftijd ook al een groot organist, want hij werd direct na zijn studie jaren benoemd tot

hoforganist in Ferrara, midden in het toenmalige culturele centrum van Europa. Agricola kan met recht een homo universalis worden genoemd, want naast humanistisch geleerde, theoloog en organist was hij ook componist en... fervent bokser. Geboren in Baflo als Roelof Huisman (in Duits Latijn 'Rudolf Agricola') werd hij door het klooster Selwerd al snel uitgezonden naar Keulen, Erfurt, Leuven, Pavia en Ferrara, waar hij met een ruime toelage van het klooster kon studeren. In 1479 keerde hij terug naar zijn geboortegrond, waarna hij van 1479 tot 1484 stadssecretaris (een soort burgemeester) van de stad Groningen was. In 1484 ging hij op uitnodiging van de bisschop van Worms naar Heidelberg, waar hij Hebreeuws studeerde en zich aan de vertaling van het Oude Testament uit het Hebreeuws zette. Helaas kwam hij na een reis naar Rome al op 41-jarige leeftijd in 1485 te overlijden.

Het Groningse ensemble Superlibrum heeft intensief bronnenonderzoek verricht en daaruit is gebleken dat enkele chansons van Agricola zijn teruggevonden in met name Spaanse bibliotheken, onder andere in Segovia en Valladolid. Zijn naam Roelkin

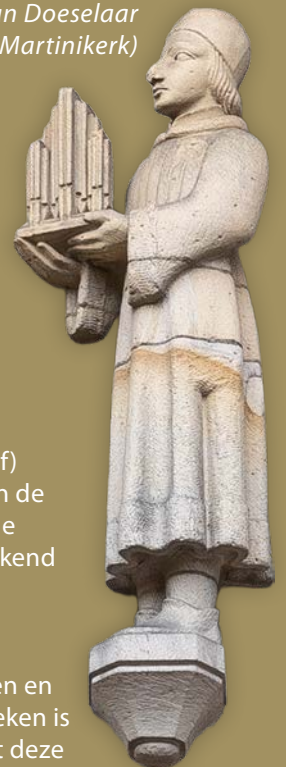
(Roelken = verkleinwoordje van Roelof) werd verbasterd tot Bosfrin, aangezien de Middelnederlandse letters niet door de Spaanse bibliotheekmedewerkers herkend werden.

De lieder teksten zijn eveneens in het Middelnederlands. Via briefwisselingen en kopieën uit andere Europese bibliotheken is onomstotelijk komen vast te staan dat deze chansons door Agricola zelf gecomponeerd zijn. Het is heel bijzonder om nu na meer dan vijf eeuwen deze vocale muziek te kunnen terug vertalen naar wat in oorsprong zijn eigen orgel is en in de Martinikerk hoorbaar te maken.

Op 9 juli maken drie chansons van Agricola deel uit van het programma van mijn orgelconcert in de serie Avondmusyck in de Martinikerk.

Ook is op dit concert Asperance (*qui en mon coeur*) te beluisteren, een voor orgel bewerkt chanson uit het middeleeuwse Gent dat al enkele eeuwen in bezit is van de stad Groningen. Het is een van de oudste teruggevonden originele orgelwerken uit de muziekgeschiedenis, net iets jonger dan de Robertsbridge-codex (± 1330). Dit 14de-eeuwse orgelwerk is tot op heden bewaard gebleven in de Universiteitsbibliotheek in Groningen en het is zeker aan te nemen dat dit gespeeld is op de allereerste Groningse orgels, met name in de Martinikerk. Het bijzondere is dat er in het huidige grote orgel nog pijpwerk aanwezig is uit het 15de-eeuwse instrument. Met name de Prestanten 16' en 8' van het hoofdwerk bezitten nog veel pijpen uit die eeuw. Bij de weergave van Asperance op dit concert zal het 15de-eeuwse pijpwerk zeker worden aangesproken.

U bent van harte welkom op 9 juli in de Martinikerk!

▲ Agricola aan de westzijde van de Martinitoren (foto Jan Bos)